

Biografistyka Pedagogiczna
Rok 6 (2021) nr 2
ISSN 2543-6112; e-ISSN 2543-7399
DOI: 10.36578/BP.2021.06.55

Mirosław Kowalski*

Jana Pawła II pedagogiczne konteksty katolickiej nauki społecznej

John Paul II's Pedagogical Contexts of Catholic Social Teaching

Abstract: Catholic social teaching has an important interdisciplinary dimension. This is particularly true of its reference and openness to the pedagogical and educational dimensions. The article aims to outline the educational contexts of Catholic social teaching as perceived by John Paul II (from the perspective of his biography) in the aspect of, *inter alia*, ways of its interpretation (understanding), which have been shaped with reference to pedagogy in social sciences over the years. The theoretical and practical effectiveness of pedagogy presupposes dialogue and its openness to other social sciences. John Paul II includes Catholic social teaching in the field of moral theology, thus pointing to its normative dimension. Catholic social teaching gains effectiveness in influencing socialisation and educational processes if it is related to the life of a community and individuals living in society. John Paul II's merit in this matter was the ability to connect the need for interdisciplinarity and autonomy of Catholic social teaching, and also to emphasise its personalistic character.

Keywords: John Paul II, pedagogy, education, Catholic social teaching.

* Mirosław Kowalski (ORCID: 0000-0003-2960-8258) – dr hab. prof. Uniwersytetu Zielonogórskiego, pracownik Instytutu Pedagogiki na Wydziale Nauk Społecznych UZ; kontakt: M.Kowalski@ipp.uz.zgora.pl.

Zamiast wstępu

Perspektywa biograficzna – myśl pierwsza

Dnia 21 czerwca 1978 r. kardynał Karol Wojtyła został zapytany przez Vittorio Possentiego¹, po co katolicka nauka społeczna (KNS), skoro nikt jej nie czyta i nie słucha. Odpowiedzią był wywiad rzeka *Rewolucja Ducha. Doktryna społeczna Kościoła widziana oczyma kard. Karola Wojtyły*. Wojtyła podkreślił – z jednej strony – że katolicka nauka społeczna jest w Polsce bardzo dobrze rozumiana, z drugiej zaś, jeśli Kościół będzie umiał pokazać, że katolicka nauka społeczna to nie abstrakcyjne rozważania, ale konkretna pomoc, której potrzebuje każdy człowiek w swojej instytucji, firmie, korporacji, to wówczas ta nauka będzie żywa. Kardynał Wojtyła powtarzał, że praktyka katolickiej nauki społecznej jest znacznie ważniejsza od jej teorii.

Perspektywa biograficzna – myśl druga

Nie ulega wątpliwości, że kardynał Wojtyła był nie tylko praktykiem, ale też bardzo dobrym teoretykiem. Teorii katolickiej nauki społecznej zaczął uczyć się od ks. Jana Piwowarczyka, wybitnego etyka, rektora seminarium duchownego w Krakowie, a po wojnie – założyciela „Tygodnika Powszechnego” (to ks. Jan Piwowarczyk w 1942 r. przyjął Karola Wojtyłę do podziemnego seminarium duchownego). Do rozpoczęcia prac nad nauką społeczną ks. Piwowarczyka i ks. Wojtyłę „zmusił” marksizm. Zatem to marksizm był jednym z głównych „źródeł” społecznej nauki Kościoła – w tym sensie, że konkretnym pojęciom, które marksizm wykorzystywał, Kościół nadał odpowiednie, jednoznaczne znaczenie. Wojtyła postanowił wykorzystać (występujące w marksizmie) takie pojęcia jak „alienacja” i „solidarność”. W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych zeszłego wieku były to wyrażenia lewicowe (podkreślane w wielu hasłach politycznych, np. solidarność z bratnimi krajami socjalistycznymi). W aspekcie łączenia teorii z praktyką, po pierwsze – istotnym jest fakt, że Wojtyła użył pojęcia „solidarność” jako jednego z kluczowych w opublikowanej w 1969 r. książce *Osoba*

1 Ks. K. Wojtyła, *Czy jest możliwa nauka społeczna Kościoła? Wywiad udzielony Vittorio Possentiemu dnia 21 czerwca 1978 r. w Mediolanie*, w: Karol Wojtyła – Jan Paweł II, *Nauczanie społeczne Kościoła integralną częścią jego misji*, Rzym 1996, s. 11–91.

i czyn (w której stwierdza m.in., że społeczeństwo powinno zmierzać ku solidarności jako postawie autentycznej). Po drugie, dziesięć lat później, w 1979 r. przybył do Polski już jako papież – Jan Paweł II. Rok później powstała Solidarność. Tak Karola Wojtyły teoria katolickiej nauki społecznej stała się praktyką.

Perspektywa biograficzna – myśl trzecia

W wywiadzie udzielonym Possentiemu na pytanie: „*Według jakiej metody należy tworzyć dzisiaj naukę społeczną Kościoła?*”, ks. kard. Karol Wojtyła odpowiedział:

[...] W czasie Soboru, zwłaszcza na etapie przygotowania Konstytucji pastoralnej, wielokrotnie zwracano uwagę na potrzebę zastosowania metody indukcyjnej, na konieczność zabezpieczenia jej właściwego miejsca, zwłaszcza w opinii świata współczesnego. Sam należałem do grupy biskupów, która miała przygotować ten „opis”. Spotykaliśmy się w czasie sesji i w okresie pomiędzy sesjami Soboru na osobnych zebraniach. Jest rzeczą jasną, że opis nie może być zrobiony metodą dedukcyjną, ani też w języku abstrakcji uogólniającej. **Trzeba szeroko dopuścić do głosu tzw. nauki „szczegółowe” oraz całe ludzkie doświadczenie. Tak więc: empiria oraz indukcja** (podk. M.K.)².

Nie trudno zauważyć, że biografia – doświadczenie życiowe oraz dorobek myśli społecznej Karola Wojtyły / Jana Pawła II oscyluje wokół takiej właśnie interpretacji życia społecznego, w którym uwzględnia się przede wszystkim holistyczny i integralny wymiar zarówno rozwoju człowieka, jak i jego odniesienia do drugiego człowieka. Wyrastają z nich postawy nacechowane solidarnością, braterstwem, sprawiedliwością społeczną, cierpliwością³. Nie bez

- 2 Polska wersja tego wywiadu opublikowana została w 1996 r. pt. *Czy jest możliwa nauka społeczna Kościoła?* Natomiast jego wersja pierwotna, włoska, ogłoszona została w 1991 r. w kwartalniku „Il Nuovo Areopago”, 1991, nr 1/37, s. 8–61) pt. *Intervista inedita 1978 sulla possibilità di una dottrina sociale della Chiesa*. Nastąpił więc prawie dwudziestoletni upływ czasu między udzieleniem wywiadu a jego publikacją.
- 3 Jan Paweł II, *Amantissima Providentia*, w: *Listy apostołskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 2007, s. 49.

znaczenia w tym obszarze pozostaje aspekt edukacyjny, którego przedmiotem i celem są istotne wartości życia ludzkiego⁴.

Pedagogiczne odchylenie KNS? Konieczność czy możliwość?

KNS jako nauka zarówno autonomiczna, jak i interdyscyplinarna nie manifestuje tylko i wyłącznie czysto teoretycznego przebiegu własnych dociekań, lecz postuluje (i często to *de facto* czyni) potrzebę zastosowania i wykorzystania dorobku empiryczno-pozytywistycznego, pochodzącego zwłaszcza od nauk społecznych takich jak pedagogika. Choć wydaje się, że bardziej jednak w naukach humanistycznych i filozofii KNS upatruje się większych zasobów, które mogą być wykorzystane dla treściwie i płodnie prowadzonego dialogu KNS z innymi naukami, dorobek pedagogiki, także empirycznej stanowi ważny instrument wzmacniający jej wiarygodność i kompetencję⁵. Ma się tu na uwadze przede wszystkim centralną i priorytetową rolę człowieka w społeczeństwie wiedzy (edukacji), czego dla odkrycia i ukonstytuowania przyczyniają się również inne dyscypliny naukowe. Tak jak w pedagogice nominuje, uwypukla się jej specyficzny charakter ze względu na jakąś konkretną cechę, tak również Jan Paweł II dokonuje cennych diagnoz, na podstawie których wyjaśnia jego mechanizmy, braki, walory, charakterystyki, określając je normatywno-aksjologicznymi formułami (przykładem może być określenie „społeczeństwo bez ojca”⁶).

Jan Paweł II uznaje, iż nauka społeczna Kościoła, w odniesieniu do nauk społecznych i humanistycznych, posiada szerszą perspektywę, służącą człowiekowi, poznawanemu i miłowanemu w szerokim, to znaczy w całym

- 4 Jan Paweł II, *Familiaris consortio*, w: *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1: 1979–1995, Kraków 2006, s. 142.
- 5 Wydaje się, iż KNS nie chce się pozbawiać odniesienia do „pozytywistycznego” sposobu kumulowania informacji na temat społeczeństwa i obecnego w nim życia jednostki, jednak chce się kierować intuicją, którą zdolny jest realizować ludzki rozum, a mianowicie poddać poznanie zmysłowe krytycznej refleksji, dzięki czemu dociera się do przyczyny poznawalnej rzeczywistości. Jan Paweł II, *Fides et ratio*, w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 2007, s. 1105.
- 6 Jan Paweł II, *Sanctorum altrix*, w: *Listy apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 2007, s. 69.

wymiarze jego powołania⁷. Czy jest to przeszkoda (kolejna) dla wyzwań interdyscyplinarnych i dla prowadzenia możliwego dialogu? Warto wstrzymać się od jednoznacznej odpowiedzi i ani nie wykluczać, ani też nie obwieszczać jednoznacznie łatwości i automatyczności takiego dialogu. Sięgając do historii nauki, i przywołując dziejące się w kontekście filozofii nauki jej oddziaływania na pedagogikę, zauważa się wywieranie na nią silnego wpływu, czego efektem był proces przekształceń metodologicznych, a czego konsekwencją była – jak należy sądzić – utrata przez pedagogikę charakteru dyscypliny humanistycznej. Na pytania, jakie stawiają: filozofia, psychologia, antropologia, ale także KNS, choćby były także pytaniami pedagogicznymi, pedagog nie jest w stanie udzielić odpowiedzi. Na pytania o wolność, odpowiedzialność, o jej granice oraz o pochodzenie wiedzy na ich temat, pedagog także nie da wiążącej odpowiedzi. A jednak ich treść mogłaby znacznie pomóc pedagogice, nie tylko w wyjściu poza własne granice interpretacyjne, ale zgłębić wiedzę dla skuteczniejszego dyskursu interpretacyjnego, pozostającego dyskursem pedagogicznym. Wydaje się więc, iż w dialogu KNS z pedagogiką i innymi naukami społecznymi, niezbędne jest uwzględnienie historycznego umiejscowienia poszczególnych dyscyplin i ich interpretacja. Taką impostację upatruję w możliwościach interpretacyjnych myśli społecznej Jana Pawła II.

Mając na uwadze główne odniesienie, które towarzyszy niniejszej analizie, a więc relację pomiędzy KNS a pedagogiką, zwłaszcza w jej perspektywie edukacyjnej, uważam za stosowne zastanowienie się nad tym, czy klasycy pedagogiki nie wyzwalały potrzeby nowego, bądź ponownego odkrycia elementów wartościujących, ale także autonomizacji badań naukowych (w tym tworzenia teorii pedagogicznych) względem ideologii, w procesie, np. wyjaśniania procesu edukacji. Za interesujące w tym elemencie analizy wydaje się być wyjaśnienie, jakiego dokonał Jan Paweł II w *Przemówieniu do Papieskiej Akademii Nauk* z 1992 r., w którym analizował proces formułowania nowych teorii naukowych, postulując np. interpretację zjawiska życia, która nie powinna być bezpośrednia, prowadzona w jednorodnym kontekście naukowym. Dlatego możliwość

7 Jan Paweł II, *Centesimus annus*, w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 2007, s. 699.

głębszej interpretacji pojawiłaby się wtedy, gdyby tworzenie teorii dokonywało się poprzez większe otwarcie się na perspektywę filozoficzną⁸.

Nie trudno zauważyć, że dorobek myśli społecznej Jana Pawła II oscyluje wokół takiej właśnie interpretacji życia społecznego, w którym uwzględnia się przede wszystkim holistyczny i integralny wymiar zarówno rozwoju człowieka, jak i jego odniesienia do drugiego człowieka, z czego wyrastają postawy nacechowane braterstwem, sprawiedliwością społeczną, cierpliwością⁹. Nie bez znaczenia w tym dziele pozostaje aspekt wychowawczy, którego przedmiotem i celem są istotne wartości życia ludzkiego¹⁰. Nauka nie może służyć celom manipulacji ideologicznej, ale powinna się cechować autonomicznością i gotowością do prowadzenia dialogu z innymi dyscyplinami, stając się tym samym stosownym „narzędziem” realizacji dobrze rozumianego dobra wspólnego jednostek i społeczeństwa.

Niniejsza krótka analiza jest jedynie próbą określenia, podjętego przez jego Autora, czy można mówić o otwartości i wyraźnie zarysowanej perspektywie

8 W celu przedstawienia pełniejszego obrazu tej analizy uważam za stosowne przytoczenie obszerniejszego jej fragmentu: „W dążeniu do ścisłego opisu i do formalizacji danych empirycznych uczony skłonny jest posługiwać się pojęciami metanaukowymi, których zastosowanie wynika jak gdyby z samej logiki procedury naukowej. Należy bardzo dokładnie określić naturę tych pojęć, aby nie doprowadziły one do nieuprawnionych ekstrapolacji, wiążących odkrycia ściśle naukowe z określoną wizją świata lub z tezami ideologicznymi czy filozoficznymi, które bynajmniej z nich nie wynikają. Dostrzegamy tu znaczenie filozofii, która rozpatruje zarówno same zjawiska, jak i ich interpretacje. Przyjrzyjmy się dla przykładu procesowi formułowania nowych teorii naukowych, które mają wyjaśnić zjawisko życia. Poprawna metodologia nie pozwala interpretować ich bezpośrednio i w jednorodnym kontekście nauki. Zwłaszcza wówczas, gdy chodzi o taki przejaw życia, jakim jest człowiek i jego mózg, nie można powiedzieć, że teorie te stanowią same w sobie potwierdzenie lub negację istnienia duszy duchowej albo że są one dowodem na słuszność doktryny o stworzeniu czy też – przeciwnie – czynią ją bezużyteczną. Niezbędny jest wysiłek głębszej interpretacji: to właśnie stanowi przedmiot filozofii, która jest poszukiwaniem globalnego sensu danych uzyskanych z doświadczenia, a więc także zjawisk zaobserwowanych i zanalizowanych przez naukę. [...] To prawda, że sukcesy nauki, których jesteśmy świadkami, są wynikiem specjalizacji poszukiwań”; Jan Paweł II, *Przemówienie do Papieskiej Akademii Nauk. Rzym, 31 października 1992, w: Przemówienia i homilie Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 2007, s. 357–358.

9 Jan Paweł II, *Amantissima Providentia*, s. 49.

10 Jan Paweł II, *Familiaris consortio*, s. 142.

dialogicznej nauczania społecznego Jana Pawła II, jako o tendencji sprzyjającej rozwojowi dyscyplin naukowych ujętych w dziedzinie nauk społecznych. Chciałbym odnieść niniejszą refleksję do dyscypliny pedagogika (sytuowanej formalno-prawnie w dziedzinie nauk społecznych), bowiem, takowa perspektywa nie zostaje pozbawiona reperkusji w obszarze m.in. edukacyjnym (kształceniowo-wychowawczym). Zatem, niezbędny – w niniejszym, skromnym rozpoznaniu – weryfikator katolickiej nauki społecznej, jakim powinna stać się dziedzina nauk społecznych, służy nie tylko udowodnieniu, iż nauczanie społeczne Jana Pawła II jest interdyscyplinarne¹¹, ale że taka jego impostacja włącza się w nurt formułowanego, a najistotniejszego chyba determinantu, w obrębie pedagogiki, jakim jest edukacja. To odniesienie do pedagogiki pojawi się przy okazji analizy nie tylko relacji pomiędzy KNS a pedagogiką, ale także w kontekście określania tożsamości tej pierwszej (nie rozstrzygam też w tym momencie dylematu tożsamości KNS, rozumianego jako napięcie pomiędzy teologicznym a społecznym jej wymiarem)¹². Dlatego wskażę przede wszystkim na usytuowanie KNS, jakiego dokonał Jan Paweł II, w obrębie nauk społecznych, które ma istotny związek z możliwością jej oddziaływania na namysł o charakterze pedagogicznym¹³. W rzeczy samej, w jaki sposób KNS powinna stawać się „narzędziem”, „przestrzenią i horyzontem” dla szeroko rozumianej edukacji i formacji, zwłaszcza w wymiarze społecznym, a szczególnie w perspektywie uczynienia KNS, przedmiotem (treścią) edukacji. Wydaje się, że wiele kwestii związanych z powyższymi odniesieniami, które Jan Paweł II zawarł w swoim nauczaniu społecznym, nie zostało wyczerpanych. Stąd refleksja nad dorobkiem

11 Kwestia interdyscyplinarności KNS stała się ważnym punktem wyjścia w prowadzonych analizach na łamach kwartalnika „Społeczeństwo” pod koniec lat 90 (w latach 1995–1997).

12 Można zastosować dość daleko idącą analogię, biorąc pod uwagę doświadczalność konfliktowości, rozchodzenia się oraz często nieuzasadnionej nieufności elementów życia społecznego, ale także i poszczególnych dyscyplin naukowych, iż obszary te poddawane zostają w nauczaniu Jana Pawła II „propozycji pojednawczej”. Ten tok myślenia i wiodący temat zawarty został w adhortacji apostołskiej *Riconciliatio et paenitentia*, w której wskazuje się na pojednanie jako istotne działanie Kościoła. Jan Paweł II, *Riconciliatio et paenitentia*, w: *Adhortacje apostołskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, s. 271.

13 Interdyscyplinarność tej dyscypliny jest zagadnieniem, które domaga się dalszego jej zgłębiania.

wspomnianego Świętego, określona zostaje jako „przestrzeń do zagospodarowania”, co jest także pewnego rodzaju odniesieniem do stwierdzenia, jakie znajduję w *Kompendium nauki społecznej Kościoła*¹⁴.

KNS nie jest nauką nową, choć jej formalizacja, podobnie jak pedagogiki, dokonała się stosunkowo niedawno. Mimo tej nie dość jeszcze długiej historii, KNS staje się przedmiotem zainteresowań, które przybiera także charakter bardzo krytyczny. Od lat sześćdziesiątych z różnych stron nauka społeczna Kościoła stawała się często przedmiotem nie tylko dyskusji¹⁵, lecz także zmasowanej krytyki ze strony przedstawicieli innych dyscyplin naukowych i reprezentantów różnych instytucji. Można wnioskować na podstawie lektury licznych wypowiedzi doktrynalnych Jana Pawła II, iż powodem tego jest stały i integralny nurt nauczania, w którym demaskuje się błędne koncepcje człowieka oraz jego działania¹⁶. Procesom krytyki, ale także dobrze rozumianej apologii, podlega również sama pedagogika oraz rola, jaką pełnią pedagodzy w kształtowaniu życia społeczno-kulturowego¹⁷. Konkludując niniejszą analizę, warto jednak postawić sobie jeszcze pytanie, na ile gruntownie przedstawiana

14 Papieska Rada Iustitia et Pax, *Kompendium nauki społecznej Kościoła*, Kielce 2004, s. 56.

15 W celu egzemplifikacji tegoż stanowiska wystarczy przywołać syntetyczną wypowiedź Vittorio Possentiego: „Bez trudu można przypomnieć sobie zmasowane krytyki i nieufności wobec NSK w tamtym okresie, które już w drugiej połowie lat 60. stały się całkiem wyraźne. Nie mam na myśli przede wszystkim tej ostrej, ale i ‘oczywistej’ krytyki, która bez przerwy szła z krajów opanowanych przez ideologię marksistowską, z zasady wroga wszelkiej NSK i chrześcijańskiej etyce społecznej. Niechęć wobec tej nauki zwiększyła się także na Zachodzie, i to pod wpływem wielu czynników, takich jak: krytyka prawa naturalnego; nietolerowanie pojęciowego aparatu, którym posługiwały się encykliki społeczne; wielkie zaufanie do nauk szczegółowych, uznanych za zdolne samodzielnie kierować działaniem, jak też do analizy marksistowskiej, która przybiera pozór naukowości, podając się za naukowe odczytanie rzeczywistości; i polaryzacja orientacji na rewolucję i na reformę, na walkę klas i porozumienie między nimi (przy czym sympatie często były po stronie pierwszego członu); kryzys myśli personalistycznej, spychanej na margines przez potężną ofensywę strukturalizmu”; V. Possenti, *Karol Wojtyła i ponowne odkrycie nauki społecznej Kościoła*, w: *Spółczesność* 2005, nr 2, s. 309–310.

16 Jan Paweł II, *Ecclesia in Asia*, w: *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2: 1996–2003, Kraków 2006, s. 491.

17 M. L. De Natale, *In difesa della pedagogia e dei pedagogisti*, w: *L'«emergenza educativa»*. *Persona, intelligenza, libertà, amore*, Bologna 2010, s. 121–123.

argumentacja w „łonie” samej KNS na rzecz jej przydatności dla pedagogiki (i innych dyscyplin) ma wpływ na przyjęcie takiej perspektywy i jej faktyczną realizację¹⁸. Nie tylko KNS rozumiana w całości jako dyscyplina podejmująca wiele wątków o charakterze edukacyjnym, lecz także poszczególne jej segmenty, takie chociażby jak wychowanie, formowanie, w ujęciu Jana Pawła II ma wymiar wielopłaszczyznowy¹⁹. To jest istotna inspiracja dla autora tej analizy, by doszukiwać się coraz bardziej żywotnych i twórczych impulsów do interdyscyplinarnego badania i rozwijania dorobku KNS. Tym bardziej – w moim rozpoznaniu – jest to niezbędne, gdyż inne dyscypliny, takie jak chociażby pedagogika, wkraczają na drogę interdyscyplinarności²⁰. W tym znaczeniu KNS podąża podobną ścieżką, jak większość innych nauk społecznych.

Niniejszy artykuł nie jest w zamiarze jego autora kompletnym wyselekcjonowaniem i analizą wątków dotyczących sformułowanego tematu. W moim rozpoznaniu ewentualność podjęcia takiego wyzwania wymagałoby znacznie obszerniejszego opracowania. Jest natomiast skromną próbą analizy/refleksji, która odwołując się do niektórych jedynie odniesień autorstwa Jana Pawła II, wskazuje na różne możliwości interpretacyjne. Jest zatem bardziej „zbiorem intuicji” niż „kompletnym opracowaniem”. Czytelnik może – moim zdaniem – odnaleźć tutaj inspirację i horyzont interpretacyjno-formacyjny własnych poszukiwań badawczych i rozwiązań praktycznych (mam tu na myśli przede wszystkim pedagogów).

Interdyscyplinarność KNS uznaję za skuteczny element edukacyjny, nie tylko możliwy do dalszego teoretycznego opracowania, ale przede wszystkim – odczytując myśl społeczną Jana Pawła II – do praktycznego stosowania (służba człowiekowi²¹). Mam na myśli – w szczególności aspekt wychowawczy – szczególnie jeśli założy się, iż ma ona posiadać charakter chrześcijański²², formacyjny

18 G. Crepaldi, S. Fontana, *La dimensione interdisciplinare della Dottrina sociale della Chiesa. Uno studio sul magistero*, Siena 2006, s. 7.

19 M. Śnieżyński, *Wychowanie*, w: *Encyklopedia nauczania społecznego Jana Pawła II*, red. A. Zwoliński, Radom 2003, s. 588.

20 C. Nanni, *Nauka społeczna Kościoła i pedagogia*, „Społeczeństwo”, 2 (1995) s. 396.

21 Jan Paweł II, *Christifideles laici*, w: *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, s. 440–441.

22 Jan Paweł II, *Ecclesia in America*, w: *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, s. 330–331.

(odnosząc go głównie do dojrzałości wiary²³), które w niektórych zwłaszcza jego wymiarach powinno być, zdaniem Jana Pawła II, integralne²⁴.

Stąd za wielce trafną uznaję konstatację włoskiego badacza Mario Toso, który dostrzega w KNS siłę humanizacyjną, co sprawia, że tym samym czynić ją powinno nie tylko przedmiotem nauczania ale przede wszystkim edukacji²⁵. Jan Paweł II dostrzegał to i wielokrotnie mówił, iż KNS posiada w sobie skuteczne instrumenty do rozwiązywania różnorodnych problemów, będąc podstawą odkrywania konkretnych rozwiązań²⁶, również tych, które wchodzą w zakres edukacji i wychowania.

KNS, zwłaszcza odnoszący się do Jana Pawła II uwrażliwia zarówno systemy społeczne, jak i życie jednostek, w odniesieniu do wspólnoty, do odpowiedzialności i wrażliwości wobec niej. To swego rodzaju spojrzenie i wrażliwość „w głąb”²⁷, które tak jednoznacznie wybrzmiało w wywiadzie Vittoria Possentiego z kardynałem Karolem Wojtyłą. Pomimo przyjętej i wielokrotnie postulowanej perspektywy podmiotowej i personalistycznej Papież zauważa jednak, że błędne byłoby zbyt i przesadne podkreślanie indywidualności i podmiotowości, a więc zamykanie się człowieka w indywidualizmie i wyłączenie go z kontekstu społecznego²⁸. W tym sensie perspektywa badawcza KNS, jaką sformułował Jan Paweł II wydaje się być wyjątkowo cenna dla pedagogiki i pedagogów.

23 Jan Paweł II, *Ecclesia in Europa*, w: *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, s. 625–726.

24 Jan Paweł II, *Catechesi tradendae*, w: *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, s. 42.

25 Toso M., *Verso duale società? La dottrina sociale della Chiesa per una nuova progettualità*, Roma 2000, s. 75.

26 Jan Paweł II, *Ecclesia in America*, s. 378.

27 Jan Paweł II, *Ecclesia in Africa*, nr 47, w: *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, s. 737.

28 Jan Paweł II, *Pastorem dabo vobis*, nr 6, w: *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1: 1979–1995, Kraków 2006, s. 537. Zobacz również ujęcie podmiotowości i świadomości w: M. Kowalski D. Falcman, *Świadomość aksjologiczna i podmiotowość etyczna (refleksje o i dla edukacji szkolnej)*, „Edukacja. Studia, Badania, Innowacje”, 2011, nr 1 (113), s. 35–41; I. Bartusiak, M. Kowalski, *Świadomość wychowawcza jako przestrzeń edukacji w opiniach potencjalnych rodziców*, „Społeczeństwo i Rodzina” 25 (2010) s. 25–33.

Bibliografia

- Bartusiak I., Kowalski M., *Świadomość wychowawcza jako przestrzeń edukacji w opiniach potencjalnych rodziców*, „Społeczeństwo i Rodzina”, 25 (2010) s. 25–33.
- Crepaldi G., Fontana S., *La dimensione interdisciplinare della Dottrina sociale della Chiesa. Uno studio sul magistero*, Siena 2006.
- De Natale M. L., *In difesa della pedagogia e dei pedagogisti*, w: *L'«emergenza educativa»*. Persona, intelligenza, libertà, amore, Bologna 2010.
- Jan Paweł II, *Amantissima Providentia*, w: *Listy apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 2007, s. 39–53.
- Jan Paweł II, *Catechesi tradendae*, w: *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1: 1979–1995, Kraków 2006, s. 6–87.
- Jan Paweł II, *Centesimus annus*, w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 2007, s. 617–702.
- Jan Paweł II, *Christifideles laici*, w: *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1: 1979–1995, Kraków 2006, s. 449–488.
- Jan Paweł II, *Ecclesia in Africa*, nr 47, w: *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1: 1979–1995, Kraków 2006, s. 737.
- Jan Paweł II, *Ecclesia in America*, w: *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2: 1996–2003, Kraków 2006, s. 306–411.
- Jan Paweł II, *Ecclesia in Asia*, w: *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2: 1996–2003, Kraków 2006, s. 413–525.
- Jan Paweł II, *Ecclesia in Europa*, w: *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2: 1996–2003, Kraków 2006, s. 625–726.
- Jan Paweł II, *Familiaris consortio*, w: *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1: 1979–1995, Kraków 2006, s. 89–213.
- Jan Paweł II, *Fides et ratio*, w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 2007, s. 1079–1198.
- Jan Paweł II, *Pastorem dabo vobis*, nr 6, w: *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1: 1979–1995, Kraków 2006, s. 537.
- Jan Paweł II, *Przemówienie do Papieskiej Akademii Nauk*. Rzym, 31 października 1992, w: *Przemówienia i homilie Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 2008, s. 356–365.
- Jan Paweł II, *Riconciliatio et paenitentia*, w: *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1: 1979–1995, Kraków 2006, s. 253–347.
- Jan Paweł II, *Sanctorum altrix*, w: *Listy apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 2007, s. 55–73.
- Kowalski M., Falcman D., *Świadomość aksjologiczna i podmiotowość etyczna (refleksje o i dla edukacji szkolnej)*, „Edukacja. Studia, Badania, Innowacje”, 2011, nr 1 (113), s. 35–41.
- Nanni C., *Nauka społeczna Kościoła i pedagogia*, „Społeczeństwo”, 2 (1995) s. 395–399.

- Papieska Rada Iustitia et Pax, *Kompendium nauki społecznej Kościoła*, Kielce 2004.
- Possenti V., *Karol Wojtyła i ponowne odkrycie nauki społecznej Kościoła*, „Społeczeństwo”, 2 (2005) s. 309–310.
- Śnieżyński M., *Wychowanie*, w: *Encyklopedia nauczania społecznego Jana Pawła II*, red. A. Zwoliński, Radom 2003, s. 588–590.
- Toso M., *Verso duale società? La dottrina sociale della Chiesa per una nuova progettualità*, Roma 2000.
- Wojtyła K., *Czy jest możliwa nauka społeczna Kościoła? Wywiad udzielony Vittorio Possentiemu dnia 21 czerwca 1978 r. w Mediolanie*, w: *Karol Wojtyła – Jan Paweł II, Nauczanie społeczne Kościoła integralną częścią jego misji*, Rzym 1996, s. 11–91.